SHAHAR VA QISHLOQ AHOLISI O‘RTASIDA YUQUMLI KASALLIKLAR TARQALISHIDAGI EPIDEMIOLOGIK FARQLAR

Z.U. Jumatova
S.B. Ochilov
SH.Z. Otajanov
O.U. Matyakubova
Sh.S. Masharipova
Urgench State Medical Institute
https://doi.org/10.5281/zenodo.22090403

Annotatsiya

Yuqumli kasalliklar epidemiologiyasida aholi yashaydigan muhitning turi — shahar yoki qishloq — kasallanish dinamikasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu maqolada ikkala muhitdagi epidemiologik jarayonlarning o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Aholi zichligi, sanitariya-gigiyena sharoitlari, tibbiy yordamga kirish imkoniyati, zoonoz infeksiyalar xavfi va vaksinatsiya qamrovi kabi omillarning kasallanish ko‘rsatkichlariga ta’siri tahlil qilinadi. Shahar muhiti tomchi yo‘li bilan yuqadigan infeksiyalarning tez tarqalishi uchun, qishloq muhiti esa zoonoz va suv orqali yuqadigan kasalliklar uchun ko‘proq xavf tug‘dirishi ko‘rsatilgan. Maqola yakunida har ikki hudud uchun mos profilaktika va nazorat strategiyalari bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar

Epidemiologiya, yuqumli kasalliklar, shahar aholisi, qishloq aholisi, ijtimoiy-iqtisodiy omillar, sanitariya, vaksinatsiya.

Kirish

Yuqumli kasalliklar epidemiologiyasi nafaqat qo‘zg‘atuvchining biologik xususiyatlariga, balki aholi yashaydigan muhitning ijtimoiy, iqtisodiy va infratuzilmaviy tuzilishiga ham bevosita bog‘liqdir. Dunyo aholisining tobora ko‘payib borayotgan qismi shaharlarda istiqomat qilmoqda, biroq rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan O‘zbekistonda ham, qishloq aholisi ulushi hamon yuqori bo‘lib qolmoqda. Bu ikki muhit — shahar va qishloq — kasallik qo‘zg‘atuvchilarining tarqalishi, saqlanishi va nazorat qilinishi uchun tubdan farqli sharoitlarni yaratadi.

Shahar muhitida yuqori aholi zichligi, jamoat transporti, savdo markazlari va ommaviy tadbirlar odamlar o‘rtasidagi kontaktlar sonini keskin oshiradi, bu esa nafas yo‘llari orqali yuqadigan infeksiyalarning (gripp, qizamiq, respirator virus infeksiyalari) tez tarqalishiga sabab bo‘ladi. Qishloq muhitida esa aholi zichligi past bo‘lsa-da, chorva mollari bilan yaqin aloqa, markazlashgan suv ta’minoti va kanalizatsiya tizimlarining yetishmasligi, shuningdek tibbiy muassasalargacha bo‘lgan masofaning kattaligi boshqacha tabiatdagi epidemiologik xavflarni keltirib chiqaradi.

Ushbu maqolaning maqsadi — ikkala hududdagi epidemiologik jarayonlarning o‘ziga xos xususiyatlarini tizimli tarzda taqqoslash va har bir muhit uchun samarali bo‘lishi mumkin bo‘lgan profilaktika yondashuvlarini ko‘rib chiqishdir.

Epidemiologik jarayonga ta’sir etuvchi asosiy omillar

Yuqumli kasalliklarning tarqalish tezligi va ko‘lami bir qator omillarga bog‘liq bo‘lib, ularning ta’siri shahar va qishloq sharoitida turlicha namoyon bo‘ladi:

• Aholi zichligi va migratsiya — shaharlarda kontaktlar zichligi yuqori bo‘lgani sababli infeksiya tezroq tarqaladi, biroq qishloqdan shaharga va aksincha bo‘ladigan migratsiya

jarayonlari infeksiyalarni bir hududdan ikkinchisiga olib o‘tishning asosiy mexanizmi hisoblanadi.

• Ijtimoiy-iqtisodiy holat — daromad darajasi, uy-joy sharoiti va ozuqalanish sifati immunitet holatiga va shu orqali kasallikka chalinish ehtimoliga ta’sir ko‘rsatadi.

• Sanitariya-gigiyena infratuzilmasi — toza ichimlik suvi va kanalizatsiya tizimlariga kirish imkoniyati ayniqsa suv orqali yuqadigan kasalliklar (ich terlama, gepatit A, dizenteriya) tarqalishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

• Tibbiy yordamga kirish imkoniyati — kasallikni erta aniqlash va davolash imkoniyati epidemik o‘choqning kengayishini cheklaydi.

• Hayvonlar bilan aloqa — chorvachilik va qishloq xo‘jaligi bilan bog‘liq faoliyat zoonoz infeksiyalarning (brutsellyoz, quturish, qoqsholvoz) yuqish xavfini oshiradi.

Shahar sharoitida yuqumli kasalliklar tarqalishining o‘ziga xos xususiyatlari

Shahar muhiti yuqori aholi zichligi va intensiv ijtimoiy aloqalar bilan tavsiflanadi. Jamoat transporti, ta’lim muassasalari, savdo va ko‘ngilochar markazlar odamlarning kunlik kontaktlar sonini sezilarli darajada ko‘paytiradi. Natijada tomchi yo‘li bilan yuqadigan infeksiyalar — gripp, o‘tkir respirator virusli infeksiyalar, qizamiq va ko‘kyo‘tal — shahar sharoitida ancha tez tarqaladi va epidemik chegaraga tezroq yetadi.

Bundan tashqari, shaharlarda aholi tarkibining xilma-xilligi, tashqi migratsiya darajasining yuqoriligi va xalqaro aloqalarning kengligi yangi infeksion agentlarning kirib kelishi xavfini oshiradi. Ayni paytda, shaharlarda tibbiy infratuzilmaning nisbatan yaxshi rivojlanganligi, epidemiologik nazorat tizimlarining mavjudligi va aholining sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyati yuqoriligi kasallikni erta aniqlash va choralar ko‘rishni osonlashtiradi.

Shahar sharoitida yana bir muhim jihat — ijtimoiy tengsizlik. Shahar ichida ham turli tumanlar va mahallalar o‘rtasida sog‘liqni saqlash xizmatlariga kirish imkoniyati va turmush sharoitlari sezilarli darajada farq qilishi mumkin, bu esa notekis kasallanish ko‘rsatkichlarini keltirib chiqaradi.

Qishloq sharoitida yuqumli kasalliklar tarqalishining o‘ziga xos xususiyatlari

Qishloq joylarida aholi zichligi past bo‘lishiga qaramay, bir qator omillar epidemiologik xavfni oshiradi. Birinchidan, chorvachilik va dehqonchilik bilan shug‘ullanish hayvonlar bilan uzluksiz aloqada bo‘lishni talab qiladi, bu esa zoonoz infeksiyalarning inson populyatsiyasiga o‘tish ehtimolini kuchaytiradi. Ikkinchidan, ko‘plab qishloq hududlarida markazlashgan suv ta’minoti va kanalizatsiya tizimlari yetarli darajada rivojlanmagan bo‘lib, bu suv orqali yuqadigan infeksiyalarning tarqalishiga zamin yaratadi.

Uchinchidan, qishloq aholisining tibbiy muassasalardan uzoqda joylashishi va transport infratuzilmasining cheklanganligi kasallikni o‘z vaqtida aniqlash va davolashni qiyinlashtiradi. Bu esa yashirin (diagnostika qilinmagan) holatlar sonining ko‘payishiga va infeksiya manbaining uzoq vaqt saqlanib qolishiga olib keladi. To‘rtinchidan, ba’zi mintaqalarda vaksinatsiya xizmatlarining yetarli darajada qamrab olinmaganligi bolalar o‘rtasida boshqariladigan infeksiyalarning (qizamiq, ko‘kyo‘tal, difteriya) qayta ko‘tarilish xavfini oshiradi.

Shu bilan birga, past aholi zichligi tomchi yo‘li bilan yuqadigan infeksiyalarning tez tarqalishini tabiiy ravishda cheklaydi — bu qishloq muhitining nisbiy afzalligi hisoblanadi.

Solishtirma tahlil

Quyidagi jadvalda shahar va qishloq muhitidagi asosiy epidemiologik omillar qisqacha taqqoslangan:

Ko‘rsatkich	Shahar aholisi	Qishloq aholisi
Aholi zichligi	Yuqori, kontakt ehtimoli katta	Past, tabiiy ijtimoiy masofa mavjud
Tibbiy yordamga kirish	Nisbatan yaqin va tez	Cheklangan, masofa va transport muammosi
Suv ta’minoti va sanitariya	Markazlashgan, nazorat qilinadigan	Ko‘pincha markazlashmagan, nazorat qiyin
Zoonoz infeksiyalar xavfi	Nisbatan past	Yuqori (chorvachilik bilan yaqin aloqa)
Havo orqali yuqadigan infeksiyalar	Tez tarqaladi (transport, ommaviy joylar)	Sekinroq tarqaladi, lekin o‘choqlar chuqur kirib boradi
Vaksinatsiya qamrovi	Odatda yuqoriroq	Mintaqaga qarab past bo‘lishi mumkin

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, ikkala muhit ham o‘ziga xos afzallik va kamchiliklarga ega. Shahar muhiti tez tarqaluvchi infeksiyalar uchun qulay sharoit yaratsa, tibbiy yordamning yaqinligi buni qisman muvozanatlaydi. Qishloq muhiti esa tabiiy ijtimoiy masofa hisobiga tomchi infeksiyalarining tarqalishini cheklaydi, biroq zoonoz va suv orqali yuqadigan kasalliklar bo‘yicha yuqori xavfga ega.

Profilaktika va nazorat bo‘yicha tavsiyalar

Yuqorida keltirilgan farqlarni hisobga olgan holda, har ikki hudud uchun alohida yondashuvlar ishlab chiqilishi lozim:

• Shaharlarda — ommaviy joylarda epidemiologik monitoringni kuchaytirish, gripp va boshqa respirator infeksiyalar mavsumida vaksinatsiya kampaniyalarini faollashtirish, jamoat transportida sanitariya normalarini ta’minlash.

• Qishloqlarda — mobil tibbiy brigadalar va telemeditsina xizmatlarini rivojlantirish, ichimlik suvi sifatini muntazam nazorat qilish, veterinariya va sanitariya-epidemiologiya xizmatlari o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash ("bitta salomatlik" — One Health yondashuvi).

• Ikkala hudud uchun — aholi orasida sog‘liqni saqlash savodxonligini oshirish, erta ogohlantirish tizimlarini joriy etish va epidemiologik ma’lumotlar bazasini raqamlashtirish orqali kasallanish dinamikasini real vaqt rejimida kuzatib borish.

Xulosa

Shahar va qishloq aholisi o‘rtasida yuqumli kasalliklar tarqalishidagi farqlar ijtimoiy-iqtisodiy, infratuzilmaviy va xulq-atvor omillari bilan chambarchas bog‘liq. Shahar muhiti yuqori kontakt zichligi tufayli tez tarqaluvchi infeksiyalar uchun, qishloq muhiti esa sanitariya va tibbiy yordamga kirish imkoniyatining cheklanganligi tufayli zoonoz va suv orqali yuqadigan kasalliklar uchun ko‘proq xavf tug‘diradi. Samarali epidemiologik nazorat tizimi har ikki muhitning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan differensial yondashuvni talab qiladi. Kelgusi tadqiqotlarda mahalliy sharoitlarni hisobga oluvchi aniq statistik ma’lumotlar asosida chuqurroq tahlillar olib borish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST). Yuqumli kasalliklar epidemiologiyasi bo‘yicha yo‘riqnomalar.
2. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. Yuqumli kasalliklar profilaktikasi bo‘yicha me’yoriy hujjatlar.

3. Purcell R., et al. Urban and rural differences in infectious disease epidemiology: a comparative review. — Journal of Public Health, 2023.
4. Wilson M.E. Travel and the emergence of infectious diseases. — Emerging Infectious Diseases, 1995.
5. Zinsstag J., et al. From "one medicine" to "one health" and systemic approaches to health and well-being. — Preventive Veterinary Medicine, 2011.
6. Woolhouse M.E.J., Gowtage-Sequeria S. Host range and emerging and reemerging pathogens. — Emerging Infectious Diseases, 2005.
7. Prüss-Üstün A., Corvalán C. Preventing disease through healthy environments. — World Health Organization, 2006.
8. Riley L.W. Differences in disease susceptibility and transmission in urban versus rural populations. — Annual Review of Public Health, 2018.